

KÖZLEMÉNYEK

Gritti mint a Corvina Könyvtár állítólagos fosztogatója. „Elsősorban a magát vezető polera felküzdött olasz kalandor, Lodovico Gritti volt az, aki szemet vetett a Corvina maradványaira. A bécsi Nemzeti Könyvtár 654. sz. kódexe azt az adatot tartalmazza, hogy e művet ő vette ki a budai gyűjteményből s küldte ki Velencébe. Ez a Szent Jeromos leveleit tartalmazó kódex 1723-ban a velencei Apostolo Zeno ajándékából került Bécsbe.”¹

Az előttünk járt generáció nagy, reprezentatív Corvina-kiadványában, a *Bibliotheca Corviniana* olvassuk GULYÁS Pálnak ezt a megállapítását. Ha ez igaz, akkor számunkra nem az a lényeges, hogy egy ponttal gyarapszik ennek a politikai kalandornak a bűnlajstroma, hanem az, hogy minden egyéb forrással szemben kétségtelen, adatszerű bizonyítéka annak, hogy MÁTYÁS király könyvtára mégsem pusztult el 1526-ban, SZULEJMÁN első budai bevonulása alkalmával, hanem — legalább részben — még GRITTI magyarországi működése idején (1529—1534) eredeti helyén, a budai várban volt. Hiszen egy már nem létező gyűjteményből nem vehetett volna ki egy pompásan illuminált kódexet.

Csak hogy az Apostolo ZENO ajándéka Bécsbe került kódexben nincsen GRITTIvel kapcsolatos bejegyzés. S ez nem is az egyetlen tévedés a fönnebb közölt idézetben.

Mindenekelőtt hibás a kódex jelzete. Az Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 654. sz. kódexe² valóban Szent JEROMOS munkáját tartalmazza, de nem a leveleit, hanem EZECHIEL próféta könyvéhez írt kommentárjait. Ez a kódex nem is Velencéből, Apostolo ZENO útján, 1723-ban, hanem a melki kolostorból került, valószínűleg 1558-ban, Bécsbe. ZENORA vonatkozó bejegyzés nincs benne, ellenben a táblán ott van MELK kettős-kulcsos címere.³

Annak a budai HIERONYMUS-kódexnek a jelzete, amelyben Apostolo ZENO adományára vonatkozó jelzet olvasható, Cod. Lat. 644. Ebben a könyvben csakugyan HIERONYMUS levelei és kisebb munkái vannak, a bejegyzés pedig így szól: „Augusto nostro Carolo VI Romanorum Imperatori hunc codicem dono dedit Apostolus Zeno Venetus eiusdem Poeta et Historicus A(nno) 1723 mensis Maii.”⁴ Semmi több. GRITTIről nincs szó. A jelzettel kapcsolatban GULYÁS egy könnyen érthető tévedés áldozata lett. A Cod.

¹ GULYÁS Pál: *A könyvtár sorsa a mohácsi vész után Buda elestéig.* (Bibliotheca Corvina. Szerk. BERZEVICZY Albert, KOLLÁNYI Ferenc, GEREVICH Tibor. Budapest 1927.) 27. l.

² HERMANN, H. J.: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien.* (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge. VI/3. Bd. Nr. 76.) CSAPODI Csaba: *A fennmaradt hiteles korvinák leírása.* (CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára—SZÁNTÓ Tibor: *Bibliotheca Corviniana.* Budapest 1967.) 150. sz. (Ugyanezen a számon a német és angol kiadásokban is.)

³ A Melkbe került korvinákról l. Gottlieb THEODOR: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs.* I. Bd. 139. l.

⁴ CSAPODI i. h. 148. sz.

Lat. 644-et ugyanis FÖGEL nem vette föl korvina-jegyzékébe,⁵ mert a kódex belsejében VITÉZ János címere van, tábláján pedig a korvinák szokásos négyelt tábla-címerén kívül a JAGELLÓ sas is ott látható. A kötés tehát — ha csak nem utólag került rá az ULÁSZLÓ-címer — valószínűleg már ULÁSZLÓ korában készült el. FÖGEL ezért nem tekintette korvinának. Pedig el sem képzelhető más, mint hogy VITÉZ János bukásakor, illetve halála után közvetlenül került a budai könyvtárba, tehát még MÁTYÁS király könyvei közt kapott helyet. Már most, mivel GULYÁS, aki ehhez a munkájához szemmeláthatólag nem közvetlenül tanulmányozta a bécsi korvinákat, hanem az akkor legmegbízhatóbb szakirodalomra támaszkodott, FÖGEL jegyzékében nem talált Cod. Lat. 644. jelzetű korvinát, de igenis ott volt egy Cod. Lat. 654, amely méghozzá éppen egy HIERONYMUS-kódex volt, föltételezhetjük, hogy az általa használt és idézett forrásmunkában sajtóhiba folytán áll 654 a 644 helyett és önkényesen megváltoztatta a jelzetet. Az első tévedésnek tehát ez lehet az eredete.

De honnan származik az ennél fontosabb, a GRITTI-re vonatkozó?

GULYÁS KRETSCHMAYR-nak a GRITTI-életrajzára hivatkozik, mint ahonnan állítását vette. KRETSCHMAYR-nál a jelzet még helyes; szövege majdnem pontosan ugyanaz, mint amit GULYÁS-nál olvasunk, legfeljebb egy fokkal kevésbé határozott: „Úgy látszik, hogy alkalmilag [GRITTI] a velencei könyvtáraknak is adományokat küldött az általa kormányzott Magyarország tudományos kincseiből. A bécsi udvari könyvtár 644. számú kódexe azt az adatot tartalmazza, hogy e művet ő vette ki Mátyás király könyvtárából és küldte Velencébe.”⁶ Hogy ezt az adatot honnan vette, arra nézve nincs utalás.

A GRITTI útján Velencébe kerülés tétele megtalálható J. H. HERMANN-nak a bécsi illuminált kódexekről szóló részletes leíró katalógusában is: „Durch den von Sultan Soliman II. 1529 in Ofen eingesetzten Statthalter, den Venezianer Lodovico Gritti, kam die Handschrift nach Venedig.” (Az persze tévedés, hogy GRITTI SZULEJMÁN helytartója lett volna a még meg nem szállt Magyarországon. SZAPOLYAI János nevezte ki kormányzóznak 1530-ban.) A kódex egyébként rendkívül részletes, szakszerű leírásában HERMANN nem közöl, nem is közölhet GRITTI-vel kapcsolatos bejegyzést, mert ilyen, mint már mondtuk, nincs.⁷

A korábbi irodalomban FRAKNÓI Vilmos, aki az addig ismeretessé vált VITÉZ-kódexeket darabonként, eredetiben tanulmányozta, természetesen szintén semmit se mond GRITTI-től származó bejegyzésről a nevezetes kódexben. Csak a Velencéből Bécsbe kerülés magyarázataként írja 1878-ban: „Valószínűleg ugyanis, hogy a jelen kézirat a budai könyvtárba, utóbb pedig innen Gritti útján jutott Velencébe, hol a Zeno család szerezte meg. Ennek egyik tagja VI. Károly császárnak ajándékozta s így került a bécsi udvari könyvtárba.”⁸ A következő évben VITÉZ János életéről kiadott könyvében azonban már el is ejtette FRAKNÓI ezt a föltételezést, és a Velencébe kerülés egy másik lehetőségét vetette föl: „A Konstantinápolyba került codexek csakhamar, könnyen megvesztegethető örök által kereskedés tárgyai lettek és leginkább Olaszországba szállítottak, hol a fejedelmi könyvgyűjtők drágán fizették azokat. Így úton került a Vitéz által javított Macrobius Theodosius munkáját tartalmazó kézirat a Medicek florenzi könyvtárába, és a szintén Vitéz által javított, szent Jeromos munkáit tartalmazó nagyszerű codex Velencébe, majd innen Apostolo Zeno ajándékából . . . a bécsi udvari könyvtárba.”⁹

Más formában találkozunk GRITTI útján Budáról Velencébe került korvinákra vonat-

⁵ FÖGEL József: *A Corvina könyvtár katalógusa*. (Bibliotheca Corvina 59–82. l.)

⁶ KRETSCHMAYR, Henrik: *Gritti Lajos élete*. Budapest 1901. 33. l.

⁷ HERMANN i. m. VI/4. Nr. 1.

⁸ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János könyvtára*. = *Magy. Könyvszemle*. 1878. 197. l.

⁹ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest 1879. 242. l.

kozó állítással HENSZLMANN Imrénél és ÁBEL Jenőnél. HENSZLMANN, mikor a Magyar Tudományos Akadémiának előterjesztette az 1862-i első konstantinápolyi Corvinakutatóút jelentését, többek közt a korvinák szétszóródásával kapcsolatban azt mondta, hogy „Végre Gritti alatt s kedvezései mellett a keleti kéziratokat is érte a sor, melyek közül sok Velencébe vándorolt.”¹⁰ ÁBEL Jenő nagyjából hasonlóan említi, hogy GRITTI útján Velencébe főleg héber és kháld kéziratok kerültek.¹¹ Amint mindjárt látni fogjuk, a Corvina keleti kódexeinek Velencébe kerüléséről szóló állítás éppen olyan alaptalan, mint a HIERONYMUS-korvinával kapcsolatos.

Valamennyi GRITTI-re vonatkozó téves állítás forrása DENIS 1799-ben megjelent bécsi kódex-katalógusa. DENIS részletesen és pontosan leírja CCCVII. sz. alatt a kérdéses HIERONYMUS-kódexet. VITÉZ János címerét ő még nem ismerte föl, hanem azt mondja, hogy egy előző tulajdonos birtokából „ad nobilissimam Mathiae Corvini Hung. Regis Bibliothecam devenisse ex Insignibus Thecae impressis conjicio, rursusque Venetias relatum ab infelici illo Ludovico Gritto non indocto homine . . . Video enim Bibliothecae criticae Rich. Simonis T. III. p. 416. in manibus hujus viri fuisse Catalogum m[anu]s-criptum] Manuscriptorum Hebraicorum et Syro-Chaldaicorum ex Mantua, Budaque Venetias asportatorum, suspicorque Grittum neque Graeca et Latina, minime vero Codicem in Veneta ditone exaratum neglexisse, ut redux per varios, ut fit, casus in Zenonem familiam immigrare potuit.”¹²

Amint látható, DENIS ártatlan abban, hogy a HIERONYMUS-kódex precíz leírásához fizőtt föltételezést az utódok *tényként*, sőt a kódexben olvasható *bejegyzésként* adták tovább. Mert DENIS csak föltételez: „conjicio”, „suspicio”. Mégis a GRITTI-ről szóló adatok alaptalan keletkezését és egyre szilárduló életét az ő tévedése indította el. Mert ha nem is a HIERONYMUS, de annál sokkal több, a keleti kéziratok egész sora jutott állítása szerint GRITTI útján Budáról Velencébe. Igaz ugyan, hogy Richard SIMON szövege úgy, ahogy Denis hivatkozik rá, nem mondja kifejezetten, hogy a GRITTI birtokában volt keleti kódex-jegyzékben foglalt darabok a Corvinából kerültek Velencébe, DENIS ezt mégis természetesnek veszi, és ezen az alapon tételezi föl, hogy akkor bizonyára latin és görög kódexek is ezen az úton vándoroltak Velencébe, tehát a HIERONYMUS is.

Eltelkintve attól, hogy már az is merész föltevés, hogy a Mantuából és Budáról Velencébe vitt kötetek jegyzéke olyan kódexeket tartalmaz, amelyeket GRITTI küldött Budáról – (miért lettek volna benne egy GRITTI birtokában levő, általa elküldött kódexeket tartalmazó jegyzékében a mantuaiak?) –, a nagyobb hiba ott van, hogy Richard SIMON nem szól GRITTI-ről. Simon, bibliatörténeti munkájában, csak polemikusan veti oda egy megkritizált szerzőnek, hogy „Je ne doute point que vous n’ayez vu, comme vous me le marquez dans votre memoire, presque toutes les Bibliothèques de Paris. Cependant vous ne dites rien de la Bibliothèque de Sorbonne, ni de celle de Monsieur le Chancelier Seguier, qui peuvent beaucoup servir à votre dessein. Je ne doute point, non plus que vous n’ayez consulté un très grand nombre de Catalogues, comme vous l’assurez. Avez-vous lu celui qui a pour titre, *Manuscriptorum Hebraicorum et Syro-Chaldaicorum ex Mantua Budaque Venetias asportatorum?* Il y a longtemps que j’ai ce Catalogue en manuscrit.”¹³

Tehát Richard SIMON szövegében nem fordul elő GRITTI neve. DENIS valamilyen

¹⁰ *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*. 1864. Közzéteszi CSÉNGERY Antal. Pest 1864. 96. l.

¹¹ ÁBEL, Eugen: *Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus*. Literarische Berichte aus Ungarn 1878. 556–581. l.

¹² DENIS, Michael: *Codices manuscriptorum theologicorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis*. Vol. 2. Vindobonae 1799. 614. l. CCCVII. Nr.

¹³ SIMON, Richard: *Bibliothèque critique*. T. 3. 416. l. (DENIS a címet latin fordításban idézi, de a lapszám azonos, tehát nem lehet szó valamilyen ismeretlen, más kiadásról.)

fatális elnézésből a saját szövege elején, a maga föltételezéseként ott szereplő GRITTI nevét valahogy belemagyarázta SIMON szövegébe a Velence-Buda viszonylat miatt, s így írhatta, hogy a jegyzék GRITTI birtokában volt. SIMON még azt se mondja, hogy a jegyzék mikor készült. Könnyen lehet, sőt valószínű, hogy olyan könyvekről van bennük szó, amelyek Buda 1686-i fölszabadítása után kerültek elő ott.¹⁴ De ezek bármely budai török vagy zsidó iskolából is származhattak.

Semmi adatunk nincs tehát arra nézve, hogy GRITTINEK köze lett volna a Cod. Lat. 644 (vagy éppen 654) Velencébe kerüléséhez, sőt arról se, hogy keleti kéziratokat küldött volna el Budáról. A Cod. Lat. 644. tehát nem szolgáltat bizonyítékot a Corvina-könyvtár 1526 utáni fönnállására, s nem cáfolja meg a többi forrásnak az 1526-i pusztulásra vonatkozó értesülését.

De van még egy szempont, ami miatt talán érdemes volt elvégezni ezt a hosszadalmas kritikai vizsgálatot. A GRITTI-mese ugyanis iskolapéldája annak a tudományos eredményeket gyakran fenyegető veszedelemnek, ami a Corvina Könyvtár történetével kapcsolatban is nemegyszer előfordul, hogy a leggondosabb formális dokumentáció, a szakirodalomra való támaszkodás és pontos utalások se védenek meg okvetlenül a súlyos tévedésektől, hanem mindig újra és újra vissza kell menni maguknak az eredeti forrásoknak a vizsgálatához. Mert különben könnyen megtörténik az, ami itt: Egy pillanatnyi, teljesen érthető elnézés egy XVIII. századi, egyébként kítűnő szerzőnél, s megindul egyik kézből a másikba a hivatkozások sorozata.¹⁵ S minél több kézen megy át az adat, minél nagyobb nevű szerzők munkáiba kerül bele, annál hitelesebbnek látszik, és annál tévesebb következtetések épülhetnek rá.

CSAPODI CSABA

Egy régi Pest-Buda látképről. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Fo. Germ. 636 alatt van egy *Buda Hauptstadt im Königreiche Unter-Ungarn — Mappa M[anu]s[cripta] Saec[ul]i XVI in Membran* katalóguscímét viselő térkép — vagy inkább látkép —, mely már a XIX. század elején az Országos Széchényi Könyvtár törzsállományában volt.

Ezt a látképet, mely Budát és Pestet a török uralom idején, északi irányból szemlélve, hártýára festve ábrázolja, gyanúsnak tartották. Éppen ezért tudományosan nem is igen foglalkoztak vele. A látkép sorsát a tudomány szempontjából eldöntötte az a kézírásos feljegyzés, melyet a 362 × 246 mm. keretnagyságú és 460 × 320 mm. lapnagyságú látkép versoján (tehát az eredeti könyvjellegű hajtásnál az első folio rectoán) olvashatunk, s melyet az egyik korai Széchényi Könyvtári könyvtáros, talán még MILLER Ferdinánd írt rá: „Suspectum ob similitudinem fabricatorum et litterarum Samuel Nemes Literati”.

Próbáljuk ezt a hitelességi kérdést egyszer újra felvetni s azután megkísérelni annak eldöntését, hogy tényleg hamisítványról van-e szó.

Ha magától a képes ábrázolástól eltekintünk, a helyzet a következő: a két folióból álló kézirat első foliójának rectoán — tehát a kép hátlapján — a következő cím olvasható

¹⁴ Ilyenekről l.: GÁRDONYI Albert: *Budai török könyvek Mainzban.* = *Magy. Könyvszle.* 1905. 88–89. l. RÓMER Flóris: *Corvin-codexek Thornban, Königsbergben és Szent-Pétervárt.* = *Magy. Könyvszle.* 1876. 1–8. l. HOCHMUT Ábrahám: *Héber Corvinák.* = *Heti-közlöny.* Veszprém. 1877. máj. 20.

¹⁵ FRAKNÓI, ha nem is a GRITTIRE vonatkozó föltevésnél, de munkája más részében hivatkozik DENIS munkájára, tehát bizonyosan tőle vette az ötletet. HERMANN a Cod. Lat. 644. leírásához adott bibliográfiában közli DENIS megfelelő helyét, ugyanúgy mint FRAKNÓI VITÉZ János könyvtáráról szóló cikkének címét. Nála tehát már kettős megerősítést kapott a GRITTIRE vonatkozó állítás.

17. századi írástípussal: No. 4. Status Camerae Hung[arie]ae Internus /et ex una Volumine/ Nro . . . et . . . No /de Anno/ 1549 die 7. Marty /Pragae informatus.

A cím tehát arra enged következtetni, hogy egy XVI. századi kamarai status personalis cím-, illetve fedőlapjával állunk szemben, még pedig a Magyar Kamara korai korszakából. A Magyar Kamara kezdetei körülbelül erre az időszakra nyúlnak vissza. A status personalisokat, jegyzőkönyveket az OSZK Kézirattárában és az Országos Levéltárban fennmaradt hasonló tanúsága szerint többnyire tényleg hártýába, és pedig hasonló formátumban kötötték, illetve részben írták. A második lap versoján is kamarai vonatkozású megjegyzés olvasható: Prima Instructio Camerae Hungar[icae] 1541. Az évszám átjavított és bizonytalan: 3, 4, de 7 is lehet; kétségkívül az utolsó a legvalószínűbb a hitelesség szempontjából. A kézirat szövegrészének kamarai eredete tehát meglehetősen bizonyosnak látszik, kivált, ha figyelembe vesszük, hogy az 1. folio versoján és a 2. rectoán levő összefüggő látkép alatt, az alsó margón a kép keretén kívül jobbra lent kétségtelenül XVII. századi írással ismét kamarai vonatkozású szöveget olvashatunk, ami eldönteni látszik, hogy valóban egy magyar kamarai státus vagy utasítás leszakadt előzéklapjáról vagy még inkább talán hártýaborításáról van szó. A kép alatt ugyanis ezt olvassuk:

Anno 1665 in inferiori conclavis inter antiquas pulveribus obrutas capsas una reliquis alyis status librorum repertus, et in Armario repositus, cui superscripti liber Extraordinar[us] N[ota] B[ene] A[nno] 1667 repositus in ordinem cum alio libro scripto pergamene cons[ilii?] in quo Extractus et status antiquorum Debitorum quo producto G[enoso] D[omino] R[atium] M[agistro] signavit Deputative + Zenggl.

Eszerint tehát a kamaraépület egyik alsó szobájában, régi poros ládák közt találták meg a többi status köteteivel együtt 1665-ben; 1667-ben rendezték, s ekkor tartalmát úgy látszik egy másik pergamenkötettel, melyben a régi tartozásokra és a státusra vonatkozó kivonatok voltak, egyesítették, melynek a számadásmester elé terjesztését bizonyítja ZENGGL.

ZENGELL György Kristóf (ki nevét ZENGGL-nek, sőt CZENGELLnek is írta) a pozsonyi Magyar Kamaránál 1661 és 1665 közt számvevősegi írnok, 1665 és 1673 közt számvevősegéd volt, aki jogosult a számvevőmester helyett is aláírni; majd 1673 és 1680 közt a Szepesi Kamaránál levéltáror. Az időpont, az állás a pozsonyi kamarára utal, és az aláírás is ZENGELL hiteles, autográf aláírásának látszik.

Ha azonban ZENGELL aláírása hiteles, felvetődik a kérdés: mért a lap alsó sarkába írta megjegyzését a kép kerete alatt levő keskeny területre, ha a kép máf eredetileg előbb is nem volt ott? A logika tehát azt sugallja, hogy a Budát és Pestet ábrázoló látkép ZENGELL aláírása idején már a lapon rajta volt. Ez esetben elesik az a feltevés, hogy LITERATI-féle vagy akár bármilyen későbbi hamisítvánnyal állunk szemben — s ez esetben a látkép legkésőbbben a XVII. század 60-as éveiben már megvolt. Azt, hogy XVI. századi lenne, természetesen nem igazolja, de nem is zárja ki.

Hogyan kerülhetett a kamarai számadáskönyvre, illetve annak levált borítólapjára Buda és Pest látképe? Erre a kérdésre több felelet is adható, de semmi esetre sem látszik valószínűnek ebben az esetben, hogy az a Magyar Kamarától távol álló személy munkája lenne.

Az egyik lehetséges felelet, aminek azonban a kép ikonográfiai jellege ellene szól, az, hogy az már a XVI. században, a kamarai számadáskönyv használata idején került díszítésként a két üres lapra. Nem zárható ki ez az eshetőség, hiszen tudjuk, hogy a díszítés a hivatalos használatra szánt munkáknál is fontos szerepet játszott: kivált egy országos szervnél könnyen megtörténhetett, hogy akár saját kebeléből való, akár egy ezzel megbízott festő vagy rajzoló művésszel a Kamara vezetői a számadáskönyvet díszítették. A hivatalos szöveghez nem tartozó verses bejegyzések sora az 1505. évi körmőebányai

jegyzőkönyvben fennmaradt virágénektől Füleky Lászlónak a kamarai tanácsülési jegyzőkönyvekbe írt költeményeiig terjed. Ugyanez elképzelhető öntevékeny rajzoló, festődilettánstól is az illusztráció terén. De elképzelhető talán még inkább az a felelet is, hogy később, már a kötet használaton kívül helyezése után valamelyik jó rajzkészségű kamarai tisztviselő — más nemigen férhetett az elraktározott számadáskönyvekhez — készítette a látképet. Az utóbbi mellett pszichológiai és tárgyi, ikonográfiai érvek is szólnak.

Az ikonográfiai érv ez: az illusztráció félreismerhetetlen rokon vonásokat mutat a XVII. század elejének (nem az előbbi kornak!) Pest- és Buda-ábrázolásaival. Már önmagában ez is valószínűtlenné teszi, hogy XVI. századi lenne: a betűk régies rajza egyszerű hatás lehet, archaizálás, ami — a régi írásokban jártas emberekről lévén szó — a kamara tisztviselőinél nem csodálható. Hiszen Buda már a XVI. század dereka óta nem volt királyi, hanem török kézen, visszavívása bizonytalan jövő kérdése. Ha tehát valaki mégis a régi magyar dicsőség színhelyének ábrázolására tett kísérletet, szinte plauzibilis a régies betűtípus használata. LITERATI NEMES Sámuel is csak ezeket a régi betűket utánozta jóval később. A város látképe jobban hasonlít a XVII. század elejének metszeteire, mint a korábbiakra vagy akár a későbbiekre, az 1686 körüliekre is. Maga az északról való ábrázolás is erre mutat. A visszafoglalási kísérletek (1598, 1602) idején készült metszeten Budát mindig észak felől közelítették meg a keresztény seregek, tehát a szemlélet északról orientáltsága érthető: a sereggel jövő rajzoló úgy örökítették meg az eléjük táru-
l két város képét. A kamara esetleges rajzolója — nevezzük így, bárki lett is légyen — tehát ehhez a szemlélethez alkalmazkodott, mert személyes élménye aligha lévén, ezt az átszarmaztatott hagyományos képet, a rézmetszeteket ismerhette csupán. Ez megmagyarázza egyszersmind azt is, mért nevezi a címben Budát „Unter-Ungarn” fővárosának. A tényleges főváros ekkor Pozsony. A pozsonyi fővárosi öntudat azonban vonakodott Budát ebben a megalázott, török kézen levő állapotában az ország igazi fővárosának elismerni, tehát diminutive Budát Alsó-Magyarország fővárosának tekinti és így is jelzi.

A látképen két feliratos szalag található: balról a jelmagyarázaté, jobbról a címé: Buda, Haupt Stadt . . . Unter Ungar[ns] . . . Residenz . . . alig olvasható. A baloldali jelmagyarázat a következő részeket sorolja fel: . . . Kunigliche Schloss. Die Obere Stad. Warm Bad. Die lange Stadtt. Die Kurz Stadt. Pest Schiffbau [?]. Ez is elég rosszul olvasható. A neveket megelőző betűjelek szinte kivehetetlenek és magán a látképen sem fedezhetők fel, mert az is igen elmosódott. Az egész kép festett, részint tintával, részint lila, kék és sárga festékekkel színezett, a zöld szín is kék-sárga kompozíció nyomait mutatja. A kép maga igen halvány, némileg elmosódott, kidolgozása elnagyolt, ami azonnal elárulja, hogy nem gyakorlott művész munkája, hanem műkedvelőé. Ugyanez a bizonyos fokú primitívség az, mely korábban a könyvtárosok előtt is gyanússá tette és hamisítványjelletet adott neki. Meg kell említeni, hogy a festésmódban van valamelyes hasonlatosság Martin STIER, az 1660-as években Magyarországon működött császári hadmérnöknek az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában őrzött látképalbumában levő térképek (de nem a látképek) kidolgozásmódjával.

Topográfiailag DILLICH és G. KELLER XVII. századi metszeteivel, Thophilus URBINUS *Türckisches Staedt-Büchlein*-jének (Nürnberg 1664, Hoffmann) Pestet ábrázoló metszetével mutat hasonlóságot a látkép, de teljesen egyik régi látképpel sem azonosítható, s ez is erősen hozzájárult az eredetiséget elutasító álláspont véglegessé válásához. Különösen gyanúsnak tűnhet a Pesttől északra ábrázolt, egyetlen régi metszeten sem szereplő épületcsoport, hihetőleg ez a címben jelzett Schiffbau (vagy Schiffhaus?) — ami XIX. század kezdeti állapot múltbba visszavetítésének tünt. Az kétségtelen, hogy a kép nem egészen a szabványos, a metszetekről megszokott képet adja: viszont az épületcsoport — fantázia játéka, de tényleges kikötőhely túldimenzionált, idealizált képe is lehet — mégis arra mutat,

hogy a Pest és Buda topográfiai viszonyaival képről ismerős ember munkája, aki az egyhangúság élénkítésével igyekezett talán a képszerűséget fokozni. Ami viszont magát a kikötőhelyet illeti, az a török időkben is inkább Pesttől északra, az arra legalkalmasabb területen, Budával szemben volt. Lehet, hogy ez akkor a köztudatban levő ténynek rögzítése, melynek más nyoma nem is maradt, hiszen az 1602. évi ostrom és 1684/86 közti időből igen keveset tudunk Pest és Buda topográfiájáról. Elképzelhető, hogy valóban álltak épületek a jelzett helyen, s az is elképzelhető, hogy a rajzoló talán hallott róluk — esetleg megbízhatatlan forrásból is. Ami viszont nem fantázia: a királyi palota épülete, mely a SCHEDEL-krónika által közismertté vált kép ismeretét feltételezte. Nagyjából helyes a budai és a pesti városfal s a mecsetté alakított templomtornyok topográfiája is.

De mért gondoljuk, hogy csak LITERATI NEMES Samuel ismerhette ezeket a fa- és rézmetszeteket és kompilálhatott belőlük a XIX. század elején egy ál-XVI. századi Pest-Buda képet? Nem képzelhető el ugyanez egy XVII. századi magyar kormányhatósági tisztviselőről is, aki országa régi hírneves fővárosának sorsa iránt érdeklődött, ha nem is láthatta azt — saját szemével?

Próbáljuk meg a pszichológiai választ. A kéziratban levő feljegyzések — ha hitelességüket elfogadjuk, már pedig a hitelesség elvetésére nincs okunk — az 1660-as évek közepére utalnak. Csak az imént voltak ZRINYI Miklós fényes katonai sikerei és a diadalmas szentgotthárdi csata, mely a török uralom gyengülését Magyarországon világosan megmutatta. Nem lehetett ekkor intenzív érdeklődés Buda és Pest egy esetleges jövőbeli felszabadítása iránt Pozsonyban, a Kamara hivatali épületében is? Talán éppen ez a fajta érdeklődés adhatott esetet és tollat valamelyik hivatalnokember kezébe, hogy szórakozásból vagy díszítésként egy régi feljegyzéskönyvben feleslegessé vált pergamenlapra lerajzolja, illetve lefesse hazája egykori királyi székvárosát.

A városlátkép persze azért továbbra is „suspectum” maradhat. Festékanyagának vegyi vizsgálata nélkül a kérdés hiteltérdemlően nem is dönthető el. De olyan gazdagok vagyunk-e feltehetően Magyarországon készült, XVII. századi városikonográfiai ábrázolásokban, hogy minden további nélkül hamisítványként félretegyünk egy ilyen látképet, csak azért, mert több mint egy évszázaddal ezelőtt nem ugyan hamisítványnak, csak éppen — gyanúsnak találták?

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Méhes György, az 1789. évi kolozsvári „Új és O Kalendarium” szerkesztője. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában megőrzött, 1789. évi, kolozsvári nyomtatású *Új és O Kalendarium* egyik példányában az alábbi néhány soros megjegyzést találtam:¹ „NB. Ennél jobb 's hasznosabb Kalendariuma Erdélynek nem volt, de hogy tiszta feketén nyomtatott,² nem költ jól. Valoba jól készült s tudosan dolgozta volt Philosoph. Professor néhai Méhes György Ur.”

E bejegyzés föltétlenül 1809. március 12. utánról származik, minthogy MÉHESES ezen a napon halt meg. A naptártulajdonos „I. S.” betűpárral jelölte nevét. Ez bizonyosan „Incze Sámuel” névre oldható fel. Az 1789. naptári évben Kolozsvárt két azonos nevű református lelképásztor volt. Az idősebbik INCZE Sámuel 1785-től kezdődőleg volt itt rendes pap, míg nem ugyanilyen nevű unokaöccse 1789. április 19-étől apjának: INCZE

¹ A kollégium nagykönyvtári naptárgyűjteményében volt elhelyezve. (Ma az Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárába van besorozva.) E példánynak különben címlapját és naptári részét kivágták.

² Még a hónapok és az ünnepnapok neve is, amelyeket mindenkor s mindenütt pirossal szoktak nyomtatni, fekete színűek.

Mihály kolozsvári pap és kolozs-kalotai esperesnek káplánja. Hihetőbb, hogy a feljegyző ezzel az utóbbival azonos, minthogy neki sógora, vagyis testvérnénjének ura volt MÉHES. Ez a körülmény kellő biztosíték arra nézve, hogy a naptár megjelenése után akár fél évszázad múltával is kétségtelenül emlékezhesék a szerkesztő kilétére. Különben id. INCZE Sámuel 1822. április 2-án, az ifjabb pedig 1839. április 26-án hunyt el Kolozsvárt.³

A kollégium nyomdájának évről évre megjelenő kalendáriuma a naptári részen kívül az *Astrologiai vizsgálás, Sokadalmas helyek, Magyar kronika* és a *Dicasteria névsora* fejezeteket tartalmazza. Mindezekről pedig csupán csak az idézett feljegyzés őrizte meg, hogy az 1789. évi kalendáriumot MÉHES szerkesztette. Ebből a körülményből következtetve, feltételezhetjük, hogy más évekbeli naptár is került ki az ő kezéből.

MÉHES-ről tudjuk, hogy 1776. november 8. óta dr. PATAKI Sámuel kollégiumi professzor mellett lektor, 1794-től 1809. március 12-én bekövetkezett haláláig pedig a fizika, mathesis és filozófia tantárgyak rendes professzora. Életrajzírója szerint a pontosság és a szorgalmas munka jellemzik. E tulajdonságáról minden téren dicsérrettel emlékeznek meg,⁴ nem csoda tehát, ha a naptár tőle szerkesztett fejezeteit az eddigi szokott teljesítménynél „jobbán, hasznosabban és tudósabban” dolgozta ki.

A komolyabb nyomdai termékekben nem túlságosan bővelkedő XVIII. század könyvnyomdái erősen reá voltak szorulva a vásári árut képező könyvtermékek előállítására. Ilyen hasznot hajtó vállalkozás volt, a ponyvatermékeken kívül, a kalendárium-kiadás is. Egy-egy közkedvelt naptár ebben az időben szokatlanul nagy példányszámot ért el, így a komáromi évenként 84 000, a budai 15 000, a temesvári 4000 példányban jelent meg.⁵ E számok bizonyítják, hogy kelendőségüket jórésztben ügyes összeállításuknak kellett előidéznie. A kolozsvári *Uj és O Kalendariom* is a nagyon elterjedt naptárak közé tartozott. Nem említve a HELTAI-féle nyomda közkedvelt naptárait, mert hiszen azok a XVII. század derekán megszűntek, ellenben a Kolozsvárra költöztetett fejedelmi és váradi nyomdában előállított ilyesféle kiadványból 1789-ben már a 119-ik évfolyam jelent meg. Első kötetcskéjéül tehát VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály kiadványát nevezhetjük meg. Ennek ugyan csak 1671. évi folyama ismeretes,⁶ ámbátor hihető, hogy már a megelőző évit is kinyomtatta, hiszen az 1668-ban Kolozsvárra áthelyezett nyomda már 1669 elején megkezdette működését. E naptár szerkesztője hihetőleg a mindenkori nyomdavezető, akiről ismeretes, hogy közép- és főiskolát, sőt még külső országokbeli akadémiákat is végzett iparos volt. Ilyenképpen szerkesztményüknek valóban derék munkának kellett lennie.

INCZE Mihály kolozsvári református papnak Szebenben tartózkodó Mihály nevű fiához 1781. augusztus 28-án intézett leveléből az alábbi izenetről értesülünk: „S. Pataki Josef uram arra kér, hogy t. secretarius Veszprémi uramat kérjed és sietted, hogy küldje el a kalendariumi Cronológiába beteendő dolgokat; mindenkor elkésik miatta a Kalendariom.”⁷ E sorok az 1782. esztendei naptárra vonatkoznak. Ennek szerkesztője tehát semmiképpen sem lehetett MÉHES György; ő ugyanis az idézett levelet író INCZE Mihálynak veje volt, s érdekeltége esetében első sorban is reá s nem a nyomdavezető sárospataki PATAKI József-re történt volna a hivatkozás. PATAKI azonban 1784. december 16-án 73 esztendőskorában elhunyt,⁸ megtörténhetik, hogy ezutánól kezdve vették igénybe MÉHES matematikai és irodalmi szakavatottságát.

³ A nagybaconi Incze-családra vonatkozó adattár. (Kézirat a saját összeállításomban.)

⁴ TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. coll. története*. II, 88. — 95. 1.

⁵ BALLAGI Aladár: *A magyarországi nyomdászat 1711—1848*. Könyvkiállítási emlék. Bp., 1882. 160. 1.

⁶ RMK. I, 1114.

⁷ A nagybaconi Incze-családra vonatkozó adatok, összeírta dr. LENGYEL Dániel. 10/c. iv. (Gyűjteményemben.)

⁸ *Id. Szilágyi Ferencnek Pataki József felett tartott temetési beszéde*. (Kézirat a kollégium levéltárában.)

INCZE Mihály leveléből azt is megtudjuk, hogy e kiadvány tartalmát többfelőlről szerezték össze. A „cronologia”-ra való hivatkozás alatt csakis a naptár *Magyar Krónika* főcím alatti, időrendbe szedett rövid történelmi pontokat kell értenünk, amelynek adatait — legalábbis 1782-ig — VESZPRÉMI István református főkonvizstórium titkár szedette össze, erősen vigyázva arra, hogy legalábbis az éppen eltelő esztendő történetét eléggé uralkodóhú eseményekből válogassa össze. INCZE leveléből különben még azt is megtudjuk, hogy a naptárszerkesztésnek már augusztus végéig be kell fejeződnie, bizonyosan azért, hogy a kalendárium minél előbb kinyomtatható és forgalomba hozható legyen, hiszen a kolozsvárinak a löcei és a szebeni naptár erős versenytársa lévén, félt volt, hogy későbbi piacra kerülésével itt-ott kiszorítják azt. Lehetséges, hogy VESZPRÉMI örökös késlekedése is hozzájárult ahhoz a változtatáshoz, hogy a kalendárium szerkesztése végezetül is egyetlen képre: a MÉHES Györgyére bízott.

Méhes naptárszerkesztői munkásságáról az életrajzi és könyvészeti művek nem emlékeznek meg.

HEREPEI JÁNOS

Hirdetési lapok Erdélyben 1848 előtt. A régi erdélyi hírlapok történetével Jakab Elek foglalkozott elsőként.¹ Ismertetésében arról is megemlékezik, hogy „megindult Kolozsvárratt két hirdetési lap is, melyekre az engedélyt 1845 júl. 3. kelt udv. kancz. rendeletben az Erdélyi Híradó és Múlt és Jelen szerkesztői nyerték, az első *Heti Tudósítások*, az utóbbi *Kolozsvári Heti Lap* czim alatt, oly feltétellel, hogy a kormány ingyen nyomtatandó hivatalos hirdetésein kívül közölhessenek benne: eladási vevési, bérleti hirdetéseket, elveszett dolgokat s általában a közéletben előforduló más szükséges tudnivalókat, a politikai viták, egymás kisebbitése és személyes bántalmazások kizárásával. (4346. 1840. udv. kancz. sz. 9599. 1845. erd. kir. f. k. sz.) Ezeknek, mint alárendelt érdekű lapoknak, egyszerű megemlékését elégnék vélem; a két laptulajdonosnak engedélynyeres előtti vitáit takarja el a feledés fátyola. Sem nem szép az, sem nem hasznos a köznek.”²

Az idézetből látható, hogy JAKAB Elek hivatalos, tehát megbízható okiratok alapján írta meg közleményét, amikhez különben nem volt nehéz hozzájutnia, hiszen apósa: a nagyérdemű MIKE Sándor volt a főkormányszék levéltárának igazgatója. Fontos megjegyeznünk, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária már 1840-ben döntött e lapok ügyében, míg az Erdélyi Királyi Főkormányszék csak 1845-ben hozott határozatot.

Az idézett sorokban JAKAB Elek csak céloz a két laptulajdonos-szerkesztő ellentétére, nem óhajtván befeketíteni az egyik felet sem. Most megkíséreljük tisztázni ezt az eddig senkitől sem bolygatott kérdést. E hirdetési lapokat tulajdonképpen a hírlapok közé sorolhatjuk, mivel tartalmuk helyi jellegénél fogva, a maga idejében talán még jobban érdekelte a nagyközönséget, mint jórésztben csak a külsőországokbeli eseményeknek a cenzúra által amúgy is megszárt, száraz felsorakoztatása.

Az egymással szemben állott két laptulajdonos közül az egyik: a liberális irányzatú *Erdélyi Híradó* szerkesztője, MÉHES Sámuel dr. phil., a másik pedig: a konzervatív-aulikus felfogású *Múlt és Jelen* szerkesztője, ifj. SZILÁGYI Ferenc. Mindketten a kolozsvári református kollégium professzorai.

A tizenkét esztendővel idősebb, világlátott, nagy tudású és biztos fellépésű MÉHES a száraz számtani tudományoknak volt a tanára. Jóindulatú, megértő s barátságos magatartásáért az ifjúság annyira szerette és tisztelte, hogy BARABÁS Miklóssal képét lerajzol-

¹ JAKAB Elek: *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*. Bp., 1882.

² I. h. 83. l.

tatva, a kollégium könyomdájában elkészítették könyomatot areképét.³ FEKETE Mihálynak, e tanintézet egyik történetírójának szavai szerint: „egy félszázadnál tovább volt ez intézet dísze, büszkesége, jóltevője.”⁴ Mint okos, beosztással élő, takarékos ember, tisztességes vagyona tett szert; ebből azután — egyéb adományain kívül — még életében kifizetett 30 000 forint összegű és 630 kötetnyi szakkönyvtár alapítványával létrehozta a kollégium természettani tanszékét. Szabadabb szellemű felfogása miatt Erdély akkori ellenzékének vezérférfiai az ő lapját választották szócsövükkül. A közéletben is tekintélyes feladatot vállalt. Nemcsak a városi tanácsban volt szava, de a város közönsége diétái követnek is megválasztotta, majd a szabadságharc idejében a pesti országgyűlésre is képviselőül küldötte GYERGYAI Ferenc városi tanácsossal együtt. Különben MÉHES volt az első, aki Kolozsvárt nyilvános gyűlésen a törvény előtti egyenlőséget, a közös teherviselést, a szabadsajtót s az unió kimondását indítványozta, amiért is a város közönsége nagy ünneplésben részesítette s fáklyászenével tisztelte meg.⁵

Ifjabb SZILÁGYI Ferenc jeles történettudós volt, s mint ilyen — Méhessel együtt — a Tudományos Akadémiának levelező tagja. Mint nevelő azonban az ifjúságra nem volt a legjobb hatással: fölüeny és csipkelődő modora sok ellenséget szerzett amúgy sem közkedvelt személyének. Egy feljegyzés szerint egy alkalommal a diákok szándékosan betörték az ablakát, máskor meg egy egész osztály sztrájkba lépett méltánytalan és durva magaviseletéért, s a tanári kar minden rábeszélése ellenére sem volt hajlandó addig órára menni, amíg Szilágyi nyilvánosan bocsánatot nem kért a diákoktól. Dr. LENGYEL Dániel önéletrajzában több hibáját is megörökítette.⁶ Különben a közéletben is sok ellenséget szerzett magának, így a többek között KEMÉNY Zsigmondot, SZENTIVÁNYI Mihályt, KOVÁCS Lajost, BRASSAI Sámuel, TELEKI Lászlót, KRIZA Jánost és más jeles egyéneket.⁷ Nem csoda tehát, ha két, annyira ellentétes természet, mint MÉHES és SZILÁGYI, nem tudott közös úton haladni.

MÉHES hagyatékában megmaradtak e hirdetési újságok eredeti iratainak egyes darabjai. Belőlük azt sejtjük, hogy — békés természete ellenére is — mégis csak ő kezdte a támadást, nagyon valószínűleg félt, nehogy a hirdetőik állhatatlan magatartása csökkentse a főlap előfizetőinek táborát, azét a lapét, amelyet hosszú időn keresztül tartott küzdelemmel tudott annyira fejleszteni, hogy — különösen a 40-es években — Erdély irányadó lapjává nőhetette ki magát. MÉHES még 1826 elején kérést intézett a Guberniumhoz, amelyben egy *Kolozsvári Hétlappal* kiadhatására kért engedélyt. A jóváhagyást azzal a feltétellel meg is kapta, hogy benne a hivatalos rendeleteket ingyen köteles közölni, 1827-ben pedig a saját nyomdán történendő nyomtatást is engedélyezték. JAKAB Elek szerint azonban e hírlap kiadása a drága postai díjszabás miatt mégiscsak elmaradt. Ezzel szemben négy esztendő múltával PETHE Ferenc az *Erdélyi Híradóra* kérvén és kapván engedélyt, kiadását megkezdette. 1831 végén PETHE meghalt, ekkor a lapkiadási engedélyt a főkormányzók a társszerkesztő MÉHES-re ruházta.⁸ Ő ugyan a hirdetések egyelőre a *Híradó* végén jelentette meg, de — úgy látszik — mégsem mondott le az önálló hirdetési lap kiadásáról, minthogy erre neki megvolt a külön engedélye.

³ TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. Kolozsvár, 1905. III, 178. 1.

⁴ FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda története*. Kolozsvár, 1875. 39. 1.

⁵ TÖRÖK István i. m. II, 154–59. 1.

⁶ *Lengyel Dániel önéletrajása*. (Gyűjteményemben levő kézirat.)

⁷ TÖRÖK István i. m. II, 229–33. HOFBAUER László: *Szilágyi Ferenc szerepe Szentiványi Mihály életében*. = *Erd. Múz.* 1931. 202–205. 1. és HOFBAUER László: *Az Erdélyi Híradó története*. = *Erd. Múz.* 1932. 57–72. 1.

⁸ JAKAB Elek i. m. 48–49. 1.

Lássuk Méhes egyik, az 1844. év végén benyújtott kérelmét:

„Felséges királyi Fő Kormányzók!

Még a' múlt September hónapban bátor valék az iránti kérelmemet be adni, hogy a *Múlt és Jelen* szerkesztője mult Julius 1től kezdve minden felsőbb engedelem nélkül indítván meg egy új lapot *Kolosvári Hétilap* czime alatt, mivel illy lap kiadására nékem a' Fels. Kir. Fő kormányzók még 1826ba adott vala engedelmet, ezen — az én károsodásomra — minden felsőbb engedelem nélkül, életbe léptetett új lap kiadását a' Fels. Kir. Fő Kormányzók tiltaná bé. — Ezen kérésem közöltetvén a' *Múlt és Jelen* szerkesztőjével, minenkutána az ujjabbi sürgetésemre, 's a' Fels. Kir. Fő Kormányzók ujjabba (!) parancsa következtében feleletét bé adta, nem várva a' Fels. Kir. Fő Kormányzók eziránti határozatára, a' mint ezen félév kezdetével ezen lapot engedelem nélkül is meg indította, úgy most is már a' jövő évre való — személyemet 's elő fizetési fel szolgáltatásomat gunyolo- előfizetési hirdetését kiadta, 's a' városon széthordoztatta. — Neveti panaszos kérelmem; azon véleményben van, nekie senki sem parancsol, szabad nekie lapot engedelem nélkül meg indítani, szabad a' Kir. Fő Kormányzók ez iránti határozatát meg nem várva, azt cselekedni mit nekie tetszik, minden tartozkodás nélkül hirdetve felsőbb kegyekbeli bizalmát.

Bátor vagyok a' Fels. Kir. Fő Kormányzóknek esedezni méltoztassan a' *Múlt és Jelen* szerkesztője által tetlegesen meg indított *Kolosvári Hétilap* kiadását bé tiltani, a' következő okokból,

1.º Még 1826ba, midőn *Erdélyben még egy magyar lap sem létezett*, adott vala nékem a' Fels. Kir. Fő Kormányzók ezen *Kolosvári Hétilap* kiadására engedelmet, mint meg tetszik a' sub ^a eredetileg ide zárt válaszból. — Midőn *Tilcs János* egy illy *Hétilap* kiadására engedelmet kért, akkor a' Fels. Kir. Fő Kormányzók útján legfelsőbb helyre is fel terjesztetett ezen engedelmem — 's midőn *Tilcs János* kérelme meg tagadtattott éppen a' Kir. Fő Kormányzók által helyben hagyott programma szavai szerént — mit most *Mult és Jelen* szerkesztőjének ki gunyolni tetszik — indítám meg ezen *Héti lapot*, mint meg tetszik sub ^b.

2.º Hogy Szilágyi Ferentz ur minden felsőbb engedelem nélkül indította meg ezen *Kolosvári Hétilap* meg tetszik a' következőkből: Adattott a' *Múlt és Jelen* — valamint az *Erdélyi Hirado* szerkesztőjenek is — maga lapja mellett, ujsagaik olvasói számára Hirdetések ki adására engedelem. Illy ujság mellett Hirdetéseket, mint mellék lapot, úgy Erd. Hirado mint a' *Mult és Jelen* adtak ki, de természetesen csak az ujság mellett, 's csak azon ujságok olvasói számára küldettek szét.

Csak ugyan a' *Mult és Jelen* szerkesztője még ezen *Héti lap* kiadásától is csak hamar meg szünt volt. — Ezen év elején meg tagadtatván leg felsőbb helyen *Tilcs Jánostól* az engedelem *Kolosvári Hétilap* czime alatt hirdetési lapot adni ki; ekkor *Szilágyi Ferentz ur ki játsza ezen leg felsőbb határozatot*, 's *Tilcs Jánossal* együtt értve *Julius 1től kezdve, meg kezdé éppen a' meg tiltott Kolosvári Hétilap kiadását*, 's nem csak hogy új eddig nem használt című ujságot adott ki, de azt a' *Mult és Jelen* olvasoin kívül mint külön lapot külön előfizetésre adta, 's az első fél evbe egy vál. forint fel évi elő fizetés díjjal árulta. Mint meg tetszik elsőbbi kérelmem mellett bé adott elő fizetési hirdetéséből. Hogy azt nem csak mint *Mult és Jelen* mellék lapját, de *mint külön vált lapot külön elő fizetők számára is adja meg tetszik a' jövő évre kiadott elő fizetési hirdetéséből sub ^c. kik a' fő lapra is praenumerálnak azok két példányban fogják a' Hétilapot kapni* — továbbá ezen *Héti lap* minden Szombaton a' városon szét hordaték utszáról utszára — *kik a' Mult és Jelen nem hordatják azok fizetnek ezen Hétilap házhoz hordasi díjjáért 20 p. xr.* — mult fél évi elő fizetési hirdetésébe tisztán azt írta, ezen *Héti lap fél évi előfizetési díjja 1 váltó forint.* — midőn panaszos kérelmem véle közöltetett, melyben egyik erősségem az volt, *hogy mint külön laptól külön elő fizetési díjat veszen*, hogy ezt ki játszodja — ezen ujjabb hirdetésében azt írja — csak házhoz hordási díjjul veszi a' 20 p. xrt. — a menyi éppen a' díjja az én Kolozsvári Hétilapomnak házhoz hordással együtt; — De nem az itt a' főbb dolog — pénzért adja é 's mi áron? — mert ingyen sem szabad új lapot meg indítani — azonban az is mint ki tetszik hogy ezen 20 p. xr. felévi díj csak el hordásért van — csak fortély. — Hogy külön elő fizetők számára adja, 's külön hordoztatja szét, 's hogy ezen lapnak új czimet is vett fel az bizonyos. A Vasárnapi ujságot küldöm az Erd. Hirado olvasói számára mint mellék lapot, ezen mellék lapot küldöm külön külön elő fizetők számára is, de azért hogy ez egyszerű mind az Erd. Hirado mellék lapja, nem szabadna a' Vasárnapi Ujságot nékem engedelem nélkül mint külön lapot kiadni. Én is adok ki hirdetéseket az Erd. Hirado mellett, az Erd. Hirado kiadására nyert engedelem mellett, de hogy azt mint külön lapot más olvasók számára küldjem, arra külön nyertem a' Fels. Kir. Fő Kormányzóktól engedelmet.

Mind ezeknél fogva esedezem a' Fels Kir. Fő Kormányzónak méltóztasson ezen engedelem nélkül 's az én károsodásomra indított Kolosvár Hétilapnak a' Mult és Jelen szerkesztője általi minden további kiadásának meg tiltása iránt oly hathatosan rendelkezni, hogy én is a'beli további kérelmeimmel alkalmatlankodni ne kénytelenítsem. ki is alázatos tisztelettel öröklök a' Felséges Kir. Fő Kormányzónak alázatos szolgálja Méhes Sámuel (s. k.)"

E kérelmet a Főkormányzónak 1844. december 23-án 14 158. szám alatt iktatta. A folyamodvány összefoglalja a hirdetési lapok létrejötte körüli torzalkodásokat, s bárha a felterjesztés pontjait igazoló mellékletek nem éppen érdektelen képet tárnak elénk, a lefolyt sok herce-hurcának — e lapok létrejövételének tényéhez mért jelentéktelensége miatt — külön bemutatását szükségtelennek tartom. Ezzel szemben fontosabb összesítenünk, hogy tulajdonképpen hány lapról is számolhatunk be.

Eleintét mindkét hetilap hátlapján közölt hirdetések, ámde a szerkesztők későbbben jobbnak látták ezeket a főlapról leválasztva közre adni, így keletkeztek azután

1. a még 1826-ban engedélyezett, de csak 1844. december 20-tól kezdődőleg külön önálló lapként megjelentetett *Heti Tudósítások*, mint a MÉHES Sámuel nyomda- és lap-tulajdonos által szerkesztett *Erdélyi Híradó* külön előfizetéses melléklapja;

azután TILTS János és Fia könyvkereskedése által a főkormányzónak engedélyezni kért, ámde engedélyt el nem nyert *Kolosvári Hétilap* is megemlíthetjük; erre

2. 1844. július 1-től külön felsőbb engedély nélkül kiadott ugyancsak *Kolosvári Hétilap*, mint a *Múlt és Jelen* önálló melléklapja. Kiadója ifj. SZILÁGYI Ferenc; nyomtatott a kolosvári ref. kollégium nyomdájában.

Mindkettő 1848-ban szűnt meg, megszűnésüknek biztos időpontjára azonban nincsen adatom.

Tartalmuk természete — a gyűjteményben levő példányok szerint — egyforma, vagyis mindenik csak kínálatot meg keresletet tartalmazó önálló közleményecskék sorozata.⁹

SZILÁGYI előfizetési felhívásában a MÉHESÉT valósággal kigúnyolja. Természetes, hogy a tisztességben és nagy megbecsülésben megvénült öreg professzornak fájjt e méltatlan eljárás, amiben egykori tanítványától, majd pályatársától már régebben is nemegyszer volt része. Nem csodálandó tehát, ha elégtételért még a főkormányzónak is felfolyamodott. A szabadabb szellemű MÉHES panasza azonban itt nem részesült olyan méltánylásban, mint amilyent megérdemelt volna, mert hiszen SZILÁGYI a maradi felfogást képviselte, az pedig tudnivaló, hogy a gubernium tanácsosait nagyobb részben a császári ház hí alattvalóiból válogatta össze az idők múlását már nagyon is megérdemelt maradi szellem.

HEREPEI JÁNOS

„Magyar Isis”: a Természettudományi Társulat tervezett folyóirata. A Természettudományi Társulat már megalakulásakor céljai közé sorolta egy természettudományi folyóirat megindítását. Azonban csupán 1846-ban kerülhetett arra sor, hogy a lap kiadásával közvetlenül foglalkozhassanak. Az 1846. december 15-i BUGÁT Pál elnökletével megtartott társulati „kiszgyűlés”-en SZŐNYI Pál javasolta „a tudományos közlekedés elérésére egy folyóiratnak a társulat közreműködésével leendő megindítását”.¹

A folyóiratnak a *Magyar Isis* címet adták. Szerkesztője a társulat buzgó hivatalnoka, a könyvtár és a gyűjtemények őre: PAUER Sándor Lipót és a társulat „titnoka”: TÖRÖK

⁹ MÉHES beadványa mellékleteivel együtt gyűjteményben van.

¹ KÁTAI GÁBOR: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története*. Pest, 1868. 83. l.

József orvos lett volna. Ez utóbbi távoztával GERENDAY József lett az egyik szerkesztő-jelölt.²

Hamarosan kérvényt juttattak el a Helytartótanáchoz a lap kiadásának szabadalmáért. Az egykorú előírás szerint az engedélykéréssel együtt el kellett küldeni a folyóirat „alaprajz”-át, azaz programját, amelynek értelmében tett javaslatot a királyi könyvbíráló főhivatal a lap megindítására vonatkozóan. Ennek a beküldött „alaprajz”-nak köszönhető, hogy ismeretessé váltak a *Magyar Isis* célkitűzései, tervezett szerkezete, rovatai és szerkesztési elvei. Most, nem sokkal a *Természettudományi Közöny* megindulásának 100. évfordulója után, bizonyára nem lesz érdektelen a tervezett társulati hetilap programjának ismertetése. Ime az „alaprajz”-nak az Országos Levéltár által is megőrzött szövege:

„A királyi magyar természettudományi társulat által kiadandó „Magyar Isis” című folyóirat programja.

1. A „Magyar Isis” hetenként 1–2 iven fog megjelenni.

2. Szerkesztői leendenek Pauer Sándor Lipót okleveles gyógyszerész, s a kir. magyar természettudományi társulat könyvtárnoka s gyűjteményőre, és Dr. Török József orvossebész tudor, a Magyar academia levelező tagja, s a kir. magyar természettudományi társulat titoknokai.

3. Tartalmát tekintve e folyóirat fölkarolandja a természettudományok minden ágazatait, különös figyelmet fordítván azonban főleg azon adatokra, mellyek a széles értelemben vett gyógyászat- mezőgazdaszat és műiparra befolyással lehetnek, s ezen tanoknak emeltyüji gyanánt szolgálhatnak. Ezekhez képest a „Magyar Isis”-ben következő rovatok foglalandanak helyet:

a) Az első rovatban közzé fognak tétetni a társulatnak mindennemű irományai u. m. köz, kis, szaki és választmányi gyűléseinek jegyzőkönyvei s a társulat tagjaihoz koronkint intéztetni szokott felszólítások.

b) A második rovatban eredeti s főleg hazánk természettudományi viszonyainak ismeretét tárgyzó czikkek és adatok fognak közöltetni.

c) A harmadik rovat mulatva oktató, népszerű érdekes czikkeket tartalmazand, mellyek által a nem szaktudósok is bevezetethessenek a természettudományok előcsarnokaiba.

d) A negyedik rovat magában foglalandja a társulat birtokában létező külföldi folyóiratok kivonatát s a terjedelmesebb és ki nem vonható czikkek ismertetését és így különösen a természettudományok körében történő új nevezetes fölfedezéseket kísérendi éber figyelemmel.

e) Az ötödik rovat a koronkint megjelenendő honi s külföldi nevezetesb természettudományi munkákat ismertetendi.

f) A hatodik rovat végre a természettudományok körébe vágó hirdetményeket veendi föl a szokott beigtatási díjakért.

Az érthetőség könnyítése végett szükség esetén az előadottak mellékelt rajzokkal is föl fognak világosítatni.”³

A könyvbíráló főhivatal sem a szerkesztők személye, sem a kiadandó hetilap programja ellen nem emelt kifogást. Egy fenntartásuk volt csupán: „nehogy ezen folyóirat a társaságnak megszabott körét túlhaladja.”⁴ Ezzel a kitételrel azt kívánták elérni, hogy a *Magyar Isis* politikával vagy egyéb, az akkori felsőbb hatóságok előtt nem kívánatos tárgyakkal ne foglalkozzék. Egyébként igen kedvező volt a véleményezésük.

A szerkesztők személyéről például ezt irták: „Pauer Sándor Lipót okleveles gyógyszerész és Török József orvos szaktudorra nézve pedig — amennyire az irodalmi téren való eddigi működésükből ítélhetni, könyvbírálati tekintetben semmi észrevétel nem fordul elő, a kir. könyvbíráló főhivatal igénytelen véleménye szerint ugy az előterjesztett prog-

² u. o. 106. l.

³ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—97.

⁴ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—141a.

ramm mint az érdekelt szerkesztők e minőségekben helyben hagyandók lennének.”⁵

Még az évben — 1847-ben — értesítették SCITOVSZKY Jánost, a társulat akkori elnökét, hogy „a Magyar Isis czim alatt megindítani tervezett folyóirat kiadhatására kért engedély legkegyelmesebben megadatott”.⁶

Az 1847. december 21-i társulati kisgyűlésen felolvasták SCITOVSZKY levelét. Ebben közölte, hogy „a Magyar Isis kiadhatási szabadalma felsőbb helyről leérkezett.”⁷

1848 februárjában a társulat megegyezett a szerkesztőkkel. E szerint PAUER és GERENDAY hat évre megkapta volna a szerkesztés jogát, a folyóirattal járó minden haszonnal együtt. Bizonyos szabályzati okokból ugyanis a társulat nem akart közvetlenül foglalkozni a folyóirat szerkesztésével. A benne megjelenő cikkekért sem vállalt volna felelősséget, viszont egyedüli hivatalos orgánumának a *Magyar Isist* tekintette; a szerkesztés joga a hat év leteltével visszazállt volna a Természettudományi Társulatra.⁸

A hetilap megindítását 1848 júliusára tervezték, addig mintegy 200 előfizetőt kívántak összegyűjteni.⁹ Ez a célkitűzés a társulat akkori helyzetében bizonyára sikerült is volna a szerkesztőknek. Az időközben kirobbant 1848-as forradalom eseményei miatt azonban már nem kerülhetett sor a *Magyar Isis* kiadására.¹⁰ A nagy terv csak hosszú évek múlva valósulhatott meg, amikor végre 1869-ben a társulat kiadhatta a *Természettudományi Közönyt*.

BATÁRI GYULA

Czuczor Gergely Riadója röpíven. CZUCZOR Gergely 1848 végén a haza bizonytalan állapota miatti aggodásában megírta forradalmi költeményét, a *Riadót*. A népünk számára rabbilincseket készítő ellenség vérbefürösztésére buzdító vers 1848. december 21-én jelent meg BAJZA szerkesztésében, KOSSUTH *Hírlapjában*. E költemény miatt az osztrák hatóságok a költőt 1849. január 18-án letartóztatták és vasban eltöltendő 6 évi várfogságra ítélték. A *Riadó* csakhamar megjelent röplapon is és így annak óriási hatása volt a magyar nép széles köreire. Ebből a kiadványból ZOLTVÁNY Irén, CZUCZOR összes műveinek kiadója¹ szerint nem maradt fenn egy példány sem, mert sem ő, sem SZINNYEI József nem találta e röplapot a Nemzeti Múzeum 1849. évi nyomtatványai között. Magánosoknál sem talált nyomára a *Riadónak*, mert egykori tulajdonosai — félve a házkutatásoktól — valószínűleg megsemmisítették. E röpírat birtoklása ugyanis börtönbüntetést vont maga után.²

A pesti görögök történetét kutatva az egykori Pesti Görög-Vlach Egyházközség (jelenleg Budapesti Magyar Ortodox Egyházközség) Petőfi téri templomának kórusán található iratok közt kezünkbe került a Czuczor-féle *Riadó*-röplap. Hogy e forradalmi vers hiányolt teljesen hű szövege ismertté váljon, a röpíratot eredeti formájában tesszük közzé.

FÜVES ÖDÖN

⁵ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—141.

⁶ O. L. Htt. Dep. rev. libr. 1847—11—141a.

⁷ KÁTAI i. m. 108. l.

⁸ KÁTAI i. m. 247. l.

⁹ SZILY Kálmán: *A K. M. Természettudományi Társulat ötvenéves történetének vázlata.* Bp. 1892.

¹⁰ TURÁNYI Kornél: *Az első természettudományi ismeretterjesztő folyóiratok Magyarországon.* = *Magy. Könyvszle.* 1969. 1. sz.

¹ Czuczor Gergely összes költői művei I. 1899. 306. l.

² I. m. I. 60. l.

RIADÓ.

Sikolt a harcai sip : riadj magyar, riadj!
Csatára hí hazád, kifent aczélt ragadj.

Villama fesse a szabadság hejnáját,
'S fúrósze vérbé a zsarnokfaj' biborját.

Éi még a magyarok nagy istene,
Jaj annak ki feltámad ellene.

Az isten is segít, ki bír velünk?

Szabad népek valánk, 's azok legyünk.

Nem kell zsarnok király! csatára magyarok,

Fejére vészhalál, ki reánk agyarog.

Ki rablilincseket 's igát kohol nekünk,

Mi nárgafekete lelkebe tört verünk.

Éi még a magyarok 'sat.

A' föld talpunk alatt, 's fejünk felett az ég

Tann legyen hogy áll Árpád 's népe még.

'S melly e' szent földre hull, minden csepp honfi vér

Kiáltson égbe a' hitorra bosszúér. —

Éi még a magyarok 'sat.

Tiporva szent jogunk, szent harczzal ójuk azt,

Pasztitisa fegyverünk a' fejedelmi gazt.

A' zsarnokok torán népek vigadjanak,

A' nép csak úgy szabad, ha ók olbuktanak.

Éi még a magyarok 'sat.

Éit, elő, jertek haramia haduk,
Kiket nemszelbákók reánk uszítanak,
Temelekésztékül ti bős sselindekek
Helyet dögész vadak' gyomrában lejtetok.

Éi még a magyarok 'sat.

Satvünk elssant keserv, markunk vasat szorít,

'S csatára milliók' imája bétorít.

Ó drága véreink, vagy élet, vagy halál!

De szolgálja népre itt a' zsarnok nem talál.

Éi még a magyarok 'sat.

Vitések, őrtladak, fogunk bucákezel,

Issonytató legyen, 's döntő az átközet!

Ős áldomás gyanánt eresszünk drága vért,

Végző pros cseppig hadd folyjon a' honért.

Éi még a magyarok nagy istene,

Jaj annak ki feltámad ellene.

Az isten is segít, ki bír velünk?

Szabad népek valánk, 's azok leszünk.

Czuczor Gergely.

E' költemény írója a' néppel együtt érezte egykor a' szolgasság,
napjában a' bánatot; a' 'Tudó költője most börtönben
szüenved. Őt az osztrák rabközsoldosok' fővezére e' versért
hat éves várfogságra ítélte. Czuczor népdalai élnek a' nép
ajkain, hadd éjjen emléke a' szenvedőnek azon vitéz had-
seregéül, melly a' bitor trón lerontásával lerontandja
Czuczor' börtönét is.

A Magyar Tanácsköztársaság gyermeksjtójáról. A Magyar Tanácsköztársaság politikai és kulturális eredményei fél évszázad múltán sem csak történelmi emlék, amiről évfordulók idején megemlékezünk, hanem erőforrás, ami mai feladatainkhoz is útbaigazításokat, ösztönzéseket adhat. A Magyar Tanácsköztársaság a dolgozó népnek olyan szocialista műveltséget kívánt biztosítani, amely megadja a lehetőséget a politikai jogok tudatos gyakorlására, a munka jobb végzésére. E műveltség alapjainak lerakását már a gyermekeknél kezdik. Államosították az iskolákat, analfabéta tanfolyamokat indítottak, államosították a könyvkiadást és -terjesztést, nyomdákat, lapterjesztést, valamint a könyvtárakat is. Igyekeztek fejleszteni az olvasók tábort. Ezért is vált központi feladattá az írástudatlanság felszámolása és a gyengén olvasók rendszeres olvasókká való nevelése. Még számos jelentős intézkedését lehetne felsorolni a Közoktatásügyi Népbizottságnak, mely azt tükrözi, hogy milyen kiemelten foglalkozott a proletárgyermekek sorsával. Ezek helyett néhány akkor megjelenő lapból idézünk cikkeket, melyek ezt alátámasztják.

A *Vörös Újság* 1919. ápr. 6. számában „A Tanácsköztársaság a proletár gyermekek kultúrájáért” c. cikket találjuk, míg a *Fáklya* május 11. számában már a mesedélutánok megszervezéséről ad hírt.

A *Vörös Film* 1919. május 10. számában már öt gyermekmozi létesítéséről olvashatunk. Az *Én Újságom*, amit Pósa Lajos szerkesztett, az 1919. július 15. számában pedig azt írja, hogy „Legelőször örömet és szépséget adjunk a proletár gyermekeknek.”¹

Itt kell megemlíteni, hogy az akkor élő gyermeklapok tartalmi mondanivalójára hogyan hatott a forradalmi korszak. A TUTSEK Anna által szerkesztett *Magyar Lányok* ekkor már az „urilányok” helyett a polgár-lányoknak ad hasznos tanácsokat, az életre készíti elő őket, főzési, háztartási tanácsok stb. közlésével. A Közoktatásügyi Népbizottság pedig átvette néhány arra alkalmas szellemű lap irányítását. Ilyen volt az *Én Újságom* is, melyet 1919. június 1-től a 11–19. sz.-ig szerkeszt a Közoktatásügyi Népbizottság, valamint a *Jó Pajtás*, amelyet 1919. június 10-től augusztus 1-ig, 10–14 számig.² A Tanácsköztársaság azonban nemcsak a meglévő gyermekfolyóiratokat igyekezett saját célkitűzéseinek megvalósítási eszközévé tenni, hanem új lapok indítására is gondoltak. Ez alkalommal ismertetjük az akkor indított *Gyermek Hírlap* első számát és a *Bukfenc* c. tréfás gyermeklapot, amelyek a Tanácsköztársaság idején születtek.

1. *Gyermek Hírlap*. 1919. ápr. 1. Felelős szerk.: VÁRADY András. Szerkesztőtárs: WITTMANN Ilus. Egyes szám ára 1 korona, 1 évre 20 korona.

A lap célját jól tükrözi az első számban közzétett „Előfizetési felhívás”. Ez tükrözi a megváltozott életformát, és felvázolja a gyermekekkel szembeni elvárásokat jobb jövőjük érdekében.

„A Gyermek Hírlapot szocialista írók indították meg . . . Új embereket kell nevelnünk új erkölcsökkel. A társadalom minden egyes tagjának szeretete, a munkának megbecsülése kell, hogy eltöltse a fejlődő gyermek szívét. Ne ismerjen az eljövendő jobb korszak gyermeke különbséget ember és ember között, faj, nemzet, osztálykülönbség, idegen legyen előtte. De amíg még nincs legalább 15–16 éves a fejlődő kisember, addig legyen igazán gyermek. Tartsuk őt távol az élet bajaitól. Legyen gyermek! Mondjuk el nekik a legszebb meséket, szórakoztatva, pápaszem nélkül tanítsuk őket. Ápoljuk lelkükben a szépre, a művészire való hajlamot s neveljük őket vidám lelkű, szerető szívű és nemes gondolkodású ifjakká.”

A szerkesztők helyesen felismerték, hogy a megváltozott világot a gyermekek még nem érthetik meg, nem tudhatják, mik történnek körülöttük, értük. Ezért lapjukban igyekeznek ebben is segítségére sietni olvasóiknak, és hírt adnak mindarról, ami jót s szépet nyújt

¹ BIKÁCSI Lászlóné: *Gyermekkönyvtárak a Föv. Szabó Ervin Könyvtárak történetében.* 75–86. l.

² *Magyar Munkásmozgalom sajtójának bibliográfiája 1848—1948-ig.*

Budapest, 1919. április 1.

I. évfolyam. I. sz.

Gyermek Hírlap

Paprika Jancsi.

írta Wittmann Miksa.

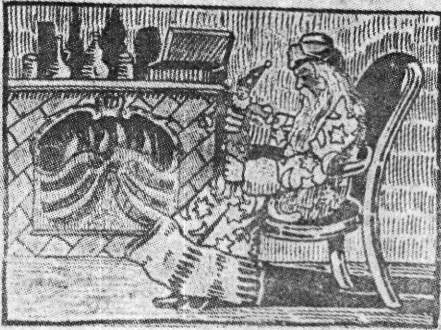
M

intézet vala, az Urnak 1000
enny-házyadik esteledejében, hogy
Eichasit mestert, a híres aichi-

mistát s orvosudart, uton zíté s
nagy hózivatar.

Szekere megakadt egy mély ha-
vas-kályuba s lovait hiába ütötte
verte csontos ökleivel, nem bírtak
azok egy tapodtat sem tovább
menn.

Igy aztán nagy mérgesen hóna
alá azedte műszeres ládikáját s

Es kezébe vette a Paprika Jancsit.

I. ÉVFOLYAM

1919. MÁRCIUS 8.

1. SZÁM

BUKFENC

A GYERMEKELAPJA
MAGJELNIK MINDEN SZOMBATON
Szerkesztő: BÉLA BÁCSI

HUSZADIK SZÁZAD.

1000. évfolyam. I. évfolyam.

számukra e megváltozott világ. Például az *Apuka hazajött* c. nyílt levél a szerkesztőségnek egy gyermekolvasótól, aki nem érti az új világot, a kommunizmust.

„Az én apukám hazajött. Mert ő orosz fogságban volt. Mostan ő csupa nem szépet mesél, mert neki mostan szakállá is van. Az én apukám mostan olyan furcsákat beszél és mindig késő éjszaka jön haza gyűlésekről . . . én sem értem amit apuka mesél, mert ő most azt mondja, hogy nem lesz többé igazgató úr a gyárban és a legjobb és a legszegényebb munkás lesz a gyár vezetője . . . az én anyukám hivatalba járt, amíg apukám fogságban volt, anyukám háromezer koronát takarított meg, és azt most el fogják tőle venni? Kérek erre sürgős választ.

Tisztelettel Kálmán Tibor.”

A szerkesztőség válaszában megmagyarázza, hogy a kommunizmus lényege, tízparancsolata mit foglal magában. Ezeket pontokba szedve közli. Ime néhány:

„1. A kommunista állam mindenkitől elveszi a fölösleges vagyont, pénzt, hogy gondoskodhassék mindenkiről, aki szűkülködik.

4. Az iskolákban . . . nem kell tandíjat fizetni . . .

5. Jó gyermekek nyaralásáról, fürdőzéséről, ruházkodásáról, kirándulásáról az állam gondoskodik.

6. Az iskolákban ezután nem lesz hittan tanítás, mert nincsen keresztény és zsidó, katolikus és református, csak jó vagy rossz emberek vannak, dolgosak vagy dologtalanok.

8. Nincsen már magyar, német, szerb, orosz, francia, nincs nemzet és nincs faj. Egy ország, egy állam, egy köztársaság tagjai lesznek . . .

9. Magyarországot ezután „Tanácsköztársaságnak” nevezik . . .

10. A magyar tanácsköztársaság szövetségese az orosz tanácsköztársaságnak, mert az orosz proletárok nem engedik, hogy Magyarországot a hódítani akaró többi állam szétdarabolja s minket szolgájjává tegyen.”

A lap más rovatai is a megváltozott új világot tárják a gyermek olvasók elé. A *Hírek az állatkertből* c. rovatban közlik, hogy az állatkertben nagy a sürgés-forgás, mert tavasszal megnyitják a nagy kapukat a kisemberek számára. A *Humanizmus* c. rovatban apró történetekkel igyekeznek kis olvasóikat jó erkölcsre, szépre, emberszeretetre nevelni.

A *Gyermek Hírlapban* találunk pályázati felhívást is a 6—14 évesek számára. „Pályázat mindenki, aki 20—30 sorban teljesen önállóan megírja — Mi akarok lenni?” A jutalmak közt szerepel a könyv, játék, bélyeg- és művészlap gyűjtemény.

A komoly témájú és hangvételű lap mellett jó kiegészítő volt a *Tanácsköztársaság* másik sajtóterméke a *Bukfenc*.

2. *Bukfenc*. A gyermekek lapja. Felelős szerk. PAULINI Béla. Bp. 1919. Megjelenik hetenként. Kiadó: „Bukfenc” Lapkiadó Vállalat 1919. 1. évf. 1. sz.

PAULINI Béla újságíró, író, karikaturista volt (1881—1945). Mint író legnagyobb sikereit újszerű meséivel aratta, melyeket ő maga illusztrált. 1931-ben indította a Gyöngyösbokréta mozgalmat. Ezzel az volt a célja, hogy a városi közönséggel megismertesse a néprajzi jellegű dalokat, táncokat. Jellemző hatással volt rá a műnépiesség-korszak. PAULINI ki már korábban is több mesét írt a gyermekeknek, felismerve az idő szavát, szerkesztői tollával tréfás gyermeklapot szerkesztett a gyermekeknek. Béla bácsi néven szólott kis olvasóihoz, kiket szórakoztatni akart, hogy elfeledjék a sok rosszat, amiben részük volt. Rövid olvasmányokkal, kép alatti szövegekkel, tréfákkal érzékelteti a nagy társadalmi változást, és felhívja olvasói figyelmét mindazokra a vívmányokra, melyeket a Tanácsköztársaság a gyermekekért, gyermekeknek tett.

A *Bukfenc* első száma 1919. március 8-án és ezt követően minden szombaton jelent meg, július 15-ig. A címlap állandó emblémája volt egy gyerek, aki egyszer a fején és egyszer a talpán állt. Az első számban indított rovatban KRÚDY Gyula és SZÉP Ernő mondták el, hogy „Milyen volt gyermekkorom?”. Ez a lap már ismeretek nyújtására tö-

rekedik, a hasznos időtöltésre is gondol. A *Bélyegék* c. rovatban mondja el a szerkesztő olvasóinak, hogy mi a bélyeggyűjtés lényege, célja.

Ugyancsak a tudás, műveltség gyarapítása a feladata a *Kislexikonnak*, amely folytatásokban nyújtott lexikális ismereteket és tanította meg a lap olvasóit a lexikon fogalmára és használatára.

A *Bukfenc* vidám, tréfás képei alatt húzódtak meg a politikai mondanivalók, gyermekekhez szóló példákba ültetve. Például: Hermann bácsi rajza alatt e szöveg:

„Évike így inti a babáit, akik összemarakodtak: — Ugyan ne verekedjete! Minek az a háboruszkodás. Legyetek okosabbak mint az emberek!”

Tájékoztatja az olvasókat a megváltozott iskolai oktatásról is.

„Nyolcosztályú elemi!

Minden megváltozik. Nemsokára új iskolakönyveket csinálnak és alighanem nyolc esztendeig járnak majd elemibe a gyerekek.” A szerkesztő útmutatást ad lapja segítségével az iskolai oktatás gyakorlati hasznosításához. „... az iskolák mellett műhelyek is lesznek, hogy a gyerekek a munkát is megszeressék.” De gondoltak a gyermekek szórakozásáról is, „... lesznek játszótérek is az iskola mellett és lesznek fürdők is, hogy munka után, játék után felfrissülhessenek a fürdőben azok is, akiknek odahaza nincsen fürdőjük. Szép is lesz az.”

A jövő század meséi — a mai fantasztikus elbeszélésekhez hasonlóan bepillantást enged a jövő század technikai fejlődésébe. Az *Érdekes gyerekek* c. rovatban egy-egy fiatal festőművészt mutat be.

PAULINI igyekszik egy állandó olvasói gárdát verbuválni a lap köré. „A Bukfenc előfizetőiből megalakítjuk majd a Bukfenc-gárdát és már most megígérjük, hogy a tavasszal nagy gyerek-ünnepélyt rendezünk. Hagy mulassanak a gárdisták!” A lap igyekszik bevonni a lap munkatársai közé a gyermekolvasókat is, aktivizálja őket, így szólt hozzájuk a *Kicsinyek a kicsinyeknek* c. rovatban: „Aki okosan, mulatságosan, szépen ír vagy rajzol, az írjon vagy rajzoljon nekünk is. Ami jó, az bele kerül ebbe a rovatba.” Ezt az ígéretet a lap be is tartotta, azonnal hozott egy példát is: „Ezt a rajzot Göttmann Pista, elemi iskolai tanuló adta a Bukfenecnek.”

A *Nagyoknak* c. rovatban a szerkesztő már a szülőkhöz szól. „... felkéri a szülőket és gyermekbarátokat, hogy tapasztalataik alapján minél rövidebben írják meg, hogy a mai kor gyermekének nevelésében milyen alapvető elveket tartanak a legfontosabbnak.”

Az első számban a „doktor bácsi” ad hasznos egészségügyi tanácsot. A *Játék, sport* rovat hírt ad az úszótanfolyamok indulásáról, a szabadtéri játékokról. Ezenkívül meséket, mondákat, vidám verseket, kép- és számrejtvényeket, találókérdéseket is találunk. Paulini jól alkalmazta a gyermeklapokban már kialakult jó szerkesztői erőnyeket. A szerkesztő bácsi üzeneteiben, mivel még olvasóitól nem kaphatott levelet, közli saját vallomását folyóiratáról.

A lap megemlékezik a történelmi évfordulókról — március 15-ről, az első szabad május elsejei felvonulásról is. A 9. számban hírt ad a *Gyermekszórakozásokról*. „A munkások gyermekszínházában már javában folynak a júniusi műsor próbái . . .” „Nemsokára megnyílnak a gyermekmozik, amelyekben kizárólag a gyermekek számára fognak előadásokat tartani.”

A *Bukfenc* sem volt hosszú életű, mint sajnos ez az egész nagyszerű történelmi időszakunk. A 13. számmal megszűnt. Az utolsó számban búcsúzik kis olvasóitól a lap.

„A hetilapok nagy részét beszüntetik. Ez a sors éri a Bukfencet is. A Bukfenc szegényke búcsúzik tőletek. Ne haragudjatok rá, ha nem áradt hangjából annyi és olyan vidámság, mint amelyet ígért. Nem tudom, hogy feléled e még a Bukfenc, ha lesz papíros. Alig hinném . . . szervusztok Bukfenc-gyerekek. Gondoljatok szeretettel Bukfenecre, Kukfenecre,

Fikarcra, Szöcskére, Sánta Flórirra, aki Galambfalva tövében élt amíg élt — a Hátrafeljáró Emberre, Gömb Kelemenre, Gondbúbajkapitányra és ha marad időtök gondolatok vén atyótokra, Paulini Bélára is.”

A Magyar Tanácsköztársaság fokozott figyelme a gyermekek és azok kulturális igényeinek kielégítése felé, gyermeksjtóval való gondoskodásuk napjaink problémáját is jelenti. Miért olyan elhanyagolt területe a közművelődésnek a gyermeksjtó?

BENKŐNÉ BARTHA ILONA

Egy mű az aquatinta-technikáról és kiadásának története. 1933-ban jelent meg az Egyetemi Nyomda kiadásában *Pozitív mélynyomású eljárás tónus- és vonalmaratáshoz* címen egy az aquatinta technikát forradalmasító tanulmány. FELVINCZI TAKÁCS Zoltán írja a könyv bevezetőjében: „Az aquatinta régi és ma is általánosan művelt előállítási módja szerint minden árnyalat külön maratás eredménye. Számptalan kísérlet után, melyben barátja és műegytemi tanártársa, Wartha Vince — az akkori Magyarország legnagyobb vegyésze — ösztönzésével és tanácsaival segítségére volt, sikerült is módot találnia arra, hogy egyetlen maratással állítsa elő a lemezre egyszerűen ráfestett kép pozitív formáját. Az ily úton előkészített lenyomatok éppoly egységes jellegűek lehetnek, mint a vízfestmény. Bennük is elérhető az átmenetek minden finomsága.”

RAUSCHER Lajos, a szerző Stuttgartban született 1845. december 13-án. Az ottani műegytemen tanult, majd 1868-tól Münchenben folytatott iparművészeti és festészeti tanulmányokat. 1871-ben látogatta meg Budapesten bátyját, RAUSCHER Frigyes építész. Attól fogva itt is maradt. 1873-ban a Mintarajztanoda és Rajztanárképezdén tanított. 1884-től a József-műegytem tanára volt 1914. május 30-án bekövetkezett haláláig.

Élete vége felé fejezte be rengeteg kísérletnek eredményéből megfogalmazott kéziratát és mihamarabb kinyomtatva akarta volna látni. 1914. február 8-án RADOS Gusztáv, a Műegytem rektora felterjesztést készített a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz segély ügyében. A minisztérium döntött, és február 25-én határozatot hozott.

„Bánki Donát József műegytemi nyilv. rendes tanár részére ‚Energia átalakulások folyadékokban‘ című technikai tudományos művének kiadhatásához 1850 korona államsegélyt, továbbá Rauscher Lajos József műegytemi nyilv. rendes tanár részére ‚A rézkarcz új technikája‘ című szintén technikai tudományos művének kiadásához 1900 korona államsegélyt engedélyezvén utasítom az állampénztárt, hogy ezen összeget nevezetteknek fizesse ki a tárczám terhére. Amennyiben a szóban levő művek a f. évben elkészülnek s hozzám készen kinyomtatva bemutattnak, Méltóságod javaslata alapján Bánki Donátnak külön még 1800 korona, Rauscher Lajosnak pedig 400 korona írói tiszteletdíjat fogok az 1914. év második felében kiutalványozni.”

BÁNKI Donát műve 1916-ban megjelent a Franklin kiadónál, RAUSCHER Lajosnak kinyomására azonban nem került sor. Csaknem másfél évtized telt el azután és SZILY Kálmán rektor újra elővette az ügyet és felterjesztést készített a Miniszternek 1928. június 26-án.

„Néhai Rauscher Lajos építész, festőművész és műegytemi ny. r. tanár hosszú és fáradságos kísérletek eredményeként új módszert állapított meg mélynyomású, marató eljárásan alapuló képek előállítására. A módszer leírását tartalmazó értekezésnek magyar és német nyelven való kiadására Nagyméltóságod hivatali elődje 1900 K segélyt engedélyezett és utalványozott ki. Rauscher tanárnak 1914. május hó 30-án bekövetkezett halála, majd a kitört világháború megakadályozta mind a pénz felvételét, mind pedig a munka kiadását.

Tekintve azonban, hogy Rauscher módszere a rézkarenak egészen új és mind maig merőben ismeretlen technikáját adja, szerfelett kívánatos, hogy eredeti értekezése, amelynek kézírata nyomdakészen rendelkezésre áll, mind magyar mind német nyelven minél hamarább kiadassék, hogy ezzel az új módszer a grafikai művészeti ipar közkincsévé váljék és egyúttal a magyar feltalálás prioritása is biztosíttassék. Tájékoztatom megjegyzem, hogy az értekezés nyomtatott szövege körülbelül 2 ívre terjedne és néhány műmelléklettel volna ellátandó. Ismerve Nagyméltóságodnak a magyar tudományos és művészi kultúra iránt érzett megértését teljes bizalommal bátorkodom azt a kérést előterjeszteni, hogy kegyeskedjék Rauscher Lajos posthumus munkájának magyar és német nyelven 500—500 példányban való megjelenését lehetővé tenni. A nemzetközi grafikai művészet hálás fog lenni a nagy magyar művész ezen munkájának megismeréséért.”

Bár a miniszter nem válaszolt, SZILY Kálmán azért megtette az előkészületeket arra az esetre, ha kedvező határozat születnék. Felkérte árajánlat készítésére az Egyetemi Nyomdát. 1929. május 3-án kelt CZAKÓ Elemér levele a rektorhoz.

„Idecsatoltan visszaküldöm a Rauscher-féle munkálatot mellékelve a nyomdai költségvetést. Ezek szerint a kiadvány körülbelül 1000 P-be kerülne mély nyomású képekkel díszítve, 1000 példányt számítva. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar szöveget át kell simítani, mert nem csak sok idegenszerűség van benne, de a szakszerűség szempontjából is némi korrekcióra szorul. Véleményem szerint a Szépművészeti Múzeumból Takács Zoltán vagy Hoffmann Edith tudná ezt sikeresen elintézni.”

S csaknem egy esztendő múltán ennek az 1000 pengő segélynek kiutalását kéri a Minisztertől a Műegyetem rektori tanácsa nevében SZILY Kálmán 1929. május 16-án megismételt felterjesztésével. Az összegszerű segélyigényre hamar megszületett a döntés és egy hónap múlva, június 14-én megérkezett a miniszter válasza.

„Értesítem a tek. Tanácsot, hogy néhai Rauscher Lajos festőművész és műegyetemi ny.r. tanár posthumus munkájának kiadására semmiféle alkalmas fedezet nem áll rendelkezésünkre. Örülnek azonban, ha ennek az egyébként igen hasznosnak látszó munkának kiadására a tekintetes Tanács más lehetőséget találna.”

Az ügyiratra SZILY Kálmán még feljegyezte: „Egyelőre ad acta. 1930. októberében újra előveendő.” Honnan került elő mégis a kinyomatás anyagi fedezete, hiteles adatok hiányában ez ideig nem tudható.

HUSZTY SÁNDOR

Elsüllyedt folyóiratok: K ó r u s — 1 9 3 3. „Miért ne ajándékozhatna minden ember két évet életéből az államnak, nem azért, hogy másokat megöljön, hanem, hogy járványok ellen harcoljon, mocsarakat lecsapoljon, alföldeket öntözzön?” — a *Kórus*nak ez a William JAMES-idézete állhatna mottóként az egész folyóirat élén.

Ebben az idézetben tükröződik az ifjú szerkesztők és munkatársak világnézete, hite, embersége — ez nyilvánul meg a folyóirat publicisztikai írásaiban, szépirodalmi közleményeiben, kritikáiban.

Budapesten, 1933. január 1-ével indították a *Kórus* című „kulturális haviújság”-ot. A fejlécen főszerkesztőként TOMCSÁNYI Gábor neve áll. A szerkesztők: SÁFÁRY László és SIMON Andor. SÁFÁRY az időben mindössze 23 éves volt, tíz esztendővel később mint zászlóaljírnok tűnt el az orosz hámezőkön, a magyar mártír írók új kötetének tanúsága szerint. SIMON Andor, a másik szerkesztő, szabadverseivel tűnt fel a húszas években, s első kötetéről MÓRICZ Zsigmond (*Nyugat* 1927) és ILLÉS Endre írtak pozitív méltatást (*Élőszó* 1927.). Az első szám a következő munkatársakat sorolja föl: BUDAY György, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, HABÁN Mihály, HONT Ferenc, KOVÁTS József, Dimitri MARINOFF, NAGY Rózsa, TOLNAI Gábor, VASS László. A névsor elárulja, hogy fiatal írók fiatal lap-

járól van szó. A szerkesztők és munkatársak többsége azóta ismert és elismert író; néhány közülük eltűntek az ismeretlenségben — vagy, mint SÁFÁRY László, a fasiszta háború áldozatai lettek.

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára mindössze négy számot őriz a *Kórusból* — erősen valószínűnek látszik, hogy nem is jelent meg több belőle. Az utolsó, összevont szám dátuma 1933. április.

Az első szám vezető cikkét *Válság a kultúrában* címmel K. GRANDPIERRE Emil írta. „A jövő mi vagyunk: a fiatalok. Ugyanegy szörnyűség kísért mögöttünk: a háború. Ez ébresztette fel első gondolatainkat, ez adta az élet első impresszióit. Gyermekkorunkat elnyelte a háború. Menekülés, rémhírek, félelmek, hozzátartozóink szorongása és gyásza, ezzel kezdődtek napjaink. Gyermekkorunkat elnyelte a háború. A béke reményeket hozott. De nem adott csak újabb szorongásokat, újabb bizonytalanságokat . . .” — írja, majd igen tömören fogalmazott kemény mondatokban ítéli el a korabeli közéletben elburjánzott, hamis tudaton alapuló téveszméket, ártó propagandát, olesó közhelyeket. „Előbb látni, megérteni; átgondolni mindent, aztán mondani valamit. Évek tanulmánya után néhány mondatot, mint ahogy a Révolution constructive szerzői tettek . . . A forradalmárokat éppúgy nevelni kell, mint a mérnököket, vagy az orvosokat. A fiatalokat oda kell vezetni a ma problémáihoz, föl kell fedni előttük az egész sivár, egész ellenséges reménytelenségében a valóságot s levakarni róla a hivatalos optimizmus minden mázát. Forradalomra kell nevelni a fiatalságot. Az elemiben, a gimnáziumban, az ipariskolában és a felső iskolákban, hogy első szociológiai ismeretei ezekhez a problémákhoz tapadjanak, ezek keltsék föl benne az első tapogató gondolatokat, hogy ezek legyenek legfőbb gondolatai, álmatlan éjszakái, lehéreményei, hogy nevén merje nevezni a dolgokat s át tudjon látni a skatulyázók, tehetetlenek, demagógok frázisködein . . . Már holnap jöhet a katasztrófa. S a holnap elnyelheti a jövőnket is.”

TAMÁSI Áron Kolozsvárról küldött cikke sem érdektelen: egy perbefogott, hazaárulással vádolt norvég tengerész esetéről ír, aki az amszterdami háborúellenes kongresszuson, egyetértve az állam békés törekvéseivel, kijelentette, „ha mégis a háború küszöbére érnék az idő, ő általános bojkottra fogja felhívni a lakosságot”. A cikk írójának rövid befejező mondata: „Menjünk mindnyájan tengerésznek!”

TAMÁS Mihály csehszlovákiai magyar író „Újévi számadás a paraszttal” című cikkében igen okosan szól a kérdés reális vetületeiről, elvetve az egységes paraszt-osztály szemléletet; ZAFF László a Prágában kezdeményezett magyar nemzeti mozgalom, a Magyar Munkaközösség érintése kapcsán a legfontosabb korabeli áramlatokról ír — marxista kommunizmus, fasiszmus, katolikus szocializmus, s bár, mint írja, a mozgalom célja a dolgozó rétegek összefogása és a magyarokkal rokon sorsú népekkel való megértés —, nézetei erősen vitathatók. Igen érdekes KODOLÁNYI János írása a 60 éves GORKIJ-ról. Konklúziója: „Az 1905-ös forradalomtól máig GORKIJ írói vonala egyre tisztább, egyre tudatosabb és világosabb. Mint ahogy az orosz proletariátus forradalmi útja is egyre feljebb-feljebb visz . . .”

A *Kórus* 2. számában WUNDER József *Színesek és fehérek* című írásában az európai kultúrát félti, a 3—4. számban a háború ellen szól. GERMÁN László figyelemreméltóan elemzi *Az individualizmus sorsát*, megjósolva annak szükségszerű megszűnését („ . . . csak a kollektívizmus és nem a tőkés társadalmi rendszer az, melyben az emberiség érte kárpótlást talál.”).

A megjelent számokban egy-egy írást szenteltek a szerkesztők alapvető elméleti-esztétikai kérdéseknek. Ilyenek például: *Magyar színházművészet* HONT Ferenc tollából, SIMON Andor *A művészet sorsa*, TOMCSÁNYI Gábor *Művészet és terror*, GRANDPIERRE Emil *A modern képzőművészet*, OTTÓ Ferenc *Gondolatok a Kodály-ünnepségek alkalmából* és VIKTOR SERGE *A proletárvirodalomról*.

A rövid életű folyóirat szépirodalmi anyaga is értékes, sőt néhány kiemelkedő darabjáról is számot adhatunk. Sok verset közölt a *Kórus*, többek között SIMON Andor, SÁFÁRY László, CSAPÓ András, KRISÓ Dénes, HABÁN Mihály, BARÓTI Dezső (*Lányarckép*) írásait. Külön említjük DSIDA Jenő *Bútorok* című nagy forradalmi hangú kórusversét, melynek mottója: „A világon a munkanélküliek száma harmincemillió”. Hasonló hangulat árad a munkásmozgalomból jólismert költőnő, SZŐNYI Magda (első verskötetét RADNÓTI Miklós válogatta) *Cipőüzem* című verséből.

Egy szép műfordítást is találunk a folyóiratban, JÓZSEF Attila cseh költőtestvére,, 24 éves korában meghalt Jiří WOLKER *Haldoklóját*, FERY Antal tolmácsolásában.

Elbeszéléseket írtak a *Kórusba*: TOMCSÁNYI Gábor, TAMÁSI Áron, HABÁN Mihály, KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE Emil, PATKÓS György, NAGY Rózsa, KACSÓ Sándor, TAMÁS Mihályné ZSADÉNYI Mária, a korabeli baloldali folyóiratok munkatársa, MOUSSONG Piroska, aki főként szociográfiai írásaival tűnt fel.

Az utolsó, azaz az áprilisi szám kiemelkedő darabja RADNÓTI Miklós allegorikus írása, a *Mese a szomorúfűzfáról*.

A *Kórus* kritikai rovata is említésre méltó. A kritikák szerzői: TOLNAI Gábor (NÉMETH Andor: *A párizsi kommun*), RADNÓTI Miklós (PERNEKY Mihály: *Uccai könyomatos*), K. GRANDPIERRE Emil (BERNÁTH Aurél kiállítása), TALPASSY Tibor, ÚJFALUSI Gábor, FENYVES Pál, HABÁN Mihály, SZABÓ Imre, OTTÓ Ferenc, REMÉNYI László, FÓTI J. Lajos, LÁSZLÓ István.

A *Kórus* illusztrációi méltóképpen támasztják alá a szerkesztők és munkatársak gondolati-művészeti igényességét. Így például a Szegedi Fiatalok egyik vezető egyénisége, BUDAY György fametszetei, BORBEREKI-KOVÁCS Zoltán linóleummetszete, LADÁNYI Imre linóleummetszete (New York), S. SZŐNYI Lajos illusztrációja RADNÓTI Miklós *Ének a négerrel, aki a városba ment* című költeményéhez.

mg.